

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

Omonulla Madayev, Mamatqul Jo‘rayev,
Tojixon Sobitova, Nazmiya Muxitdinova

O‘zbek folklori

*(Universitetlar va pedagogika institutlarining
O‘zbek filologiyasi fakultetlari uchun darslik)*

Toshkent
«ZEBO PRINT»
2022

UO‘K 39(575.1)(09)

KBK 72(30‘)ya5 O‘22

O.Madayev, **M.Jo‘rayev,** T.Sobitova, N.Muxitdinova. O‘zbek folklori (Universitetlar va pedagogika institutlarining O‘zbek filologiyasi fakultetlari uchun darslik). - Toshkent «ZEBO PRINT», 2022 - 400 b.

«O‘zbek folklori» darsligi mazkur fanning o‘quv va ishchi dasturi asosida yaratilgan. Ushbu darslikda o‘zbek folklorining mohiyati, tadqiqi va tatbig‘i, uning asosiy janrlari haqida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, og‘zaki adabiy namunalarning xalq hayotida tutgan o‘rni, ahamiyati, milliy qadriyatlar va urf-odatlar haqida ham atroflicha fikr yuritilgan.

Mazkur darslik filologiya yo‘nalishi bakalavriat talabalariga mo‘ljallangan bo‘lib, ta‘limning ma‘ruza, amaliy mashg‘ulot, seminar hamda mustaqil shakllarining mavzulari mohiyatini o‘z ichiga oladi. Mazkur fan asoslarini o‘zlashtirish «Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim sharti» ekanligi bilan belgilanadi. «O‘zbek folklori» fani ijtimoiy islohotlar natijasini talabada amaliy his qildirish masalalarini qamraydi.

Darslik institut va universitetlarning filologiya fakulteti talabalari, magistrleri, filolog mutaxassislar, keng kitobxon ommasiga mo‘ljallangan.

Mas‘ul muharrir:

Hamidulla Boltaboyev

filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Shomirza Turdimov,*filologiya fanlari doktori, professor*

Abdimurod Tilavov,*filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

Mazkur darslik O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining 2022-yil 3-maydagi 116-sonli buyrug‘i bilan nashrga tavsiya etilgan. O‘quv adabiyotining nashr ruxsatnomasi raqami 166-231.

ISBN 978-9943-8303-2-5

KIRISH

Xalq og‘zaki ijodi so‘z san‘ati sifatida. Xalq og‘zaki ijodining o‘ziga xos xususiyatlari

O‘zbek xalqi o‘zining g‘oyat qadimiy madaniyati va serqirra ijodiy salohiyati bilan jahon tamadduni taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shdi. Zero, xalq og‘zaki ijodi namunalari bebaho badiiy qadriyatlar silsilasidir. Hamisha bunyodkorlik va yaratuvchilikni tarannum etib kelgan bu tafakkur durdonalarida xalqimizning eng oliyjanob va ulug‘vor maqsadlarga yo‘naltirilgan ezgu g‘oyalari o‘z ifodasini topgan. Ona diyorimizda yuksak madaniyatni bunyod etgan ijodkor xalqimizning dunyoqarashi, turmush tarzi, orzu-intilishlari, urf-odat va marosimlari, Qadri abad an‘analari-yu o‘zbekona samimiyatini o‘ziga xos tarzda badiiy ifoda etuvchi folklor asarlari o‘nlab janrlarni o‘z ichiga olgan g‘oyat nodir ma‘naviyat bo‘stonidir. Xalq og‘zaki ijodiyoti milliy qadriyatlarimizning eng yashovchan, qadimiy, ardoqli va hamisha yangilanib, har bir avlod badiiy tafakkurining sarchashmasidan quvvat olib sayqallanib boradigan, ya‘ni doimiy harakatdagi ijodiy jarayon hisoblanadi.

O‘zbek xalq og‘zaki badiiy ijodi yurtdoshlarimizning turmush tarzi, yashash sharoitlari va ijtimoiy mehnat darajasiga mos ravishda shakllanib, otadan o‘g‘ilga, ustozdan shogirdga, ajdoddan avlodga o‘tib, doimiy ravishda sayqallashib, mukammallashib, tobora an‘anaviylashib boravergan va, nihoyat, kasbiylik (professionallik) kasb etgan hamda jonli ijro orqali bizgacha etib kelgan. Xalq ijodiyotining qadimiy namunalari esa yozma manbalarda, xususan, mamlakatimizda yaratilgan ulkan yodgorlik – «Avesto»da, shuningdek, tarixchi va adiblarning asarlarida, qoyatoshlar suratlarida (Sarmishsoy, Zarautsoy rasmlari kabi), arxeologiya va arxitektura yodgorliklarida, mehnat qurollari va uy-ro‘zg‘or buyumlarida o‘ziga xos tarzda saqlanib qolgan.

Jamiyat taraqqiyoti va mehnat taqsimotining kuchaya borishi bilan xalq ijodi turlari va janrlariga nisbatan ayrim iste‘dodli shaxslarning ixtisoslashuvi osha borgan. Shu tariqa baxshilar,

ertakchilar, roviylar, masxarabozlar, qiziqchilar, askiyabozlar, qo‘g‘irchoqbozlar, qo‘shiqchilar, go‘yandalar, xalfalar, qissaxonlar san‘ati yuzaga kelgan. Ammo xalq ijodi namunalarining yaratilishi, o‘zlashtirilishi va amalga oshirilishida ko‘pchilikning ishtiroki, har bir ijro va amaliyotning qadimdan qaror topgan mustahkam an‘analar doirasida voqe‘ bo‘lishi saqlanib qolgan. Shu sababli ham har qanday badiha, har bir ijodiy harakat, davomchi tomonidan kiritilgan qay bir yangilik barqaror an‘analar doirasida, ustoz-shogirdlik qobig‘ida ro‘y bergan. Shu tariqa, bir tomondan, an‘analarning o‘zi rivojlana borgan, ikkinchi tomondan, har bir ijro va amaliyot davomida xalq ijodining an‘anaviy namunalariga o‘zgartirishlar, yangiliklar kiritila borgan, yangi asarlar, yangi variantlar, yangi yechimlar yuzaga kelgan hatto qay bir namunalar unutilib, ijro va amaliyotdan tushib qolgan.

O‘zbek folklorining qadimgi namunalari asl holida to‘la ravishda bizgacha yetib kelmagan. Qadimgi miflar, afsona va rivoyatlar, maqol, topishmoq va qo‘shiqlar, epos parchalari turli xarakterdagi yozma yodnomalar, Yunon, Xitoy, Arab manbalari, tarixchilarning ma‘lumotlari, arxeologik topilmalar orqali, shuningdek, keyingi davrlarda yozib olingan folklor asarlari tarkibida saqlanib qolgan. Qayumars, Jamshid, Gershasp, Siyovush, Afrosiyob, Rustam, Iskandar, Elikbek, To‘maris, Shiroq, Zariadr va Odatida, Zarina, Oysuluv, Guldursun, odami Od, Er Hubbi haqidagi afsona va rivoyatlar, qahramonlik eposlari, «Devoni lug‘otit turk»da keltirilgan folklor namunalarining yaratilishida o‘zbek xalqi qadimiy ota-bobolarining ham munosib hissasi bor. Bu qadimiy folklor namunalarida tasvirlangan yorug‘lik va zulmat, yaxshilik va yomonlik, ezgulik va qabohat, to‘g‘rilik va egrilik, adolat va haqsizlik o‘rtasidagi kurash motivlari keyinchalik o‘zbek xalq og‘zaki badiiy ijodida qayta ishlanib, xalqimizning ijtimoiy munosabatlari va kurashlari bilan uyg‘unlashib ketgan.

O‘zbek xalq og‘zaki badiiy ijodining qadimiy namunalari mehnat va mavsum-marosim qo‘shiqlaridir. Ular qo‘shiq yaratuvchilarning amaliy faoliyati: ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik bilan bevosita bog‘langan va mehnatkash

ommaning qadimiy urf-odatlari, xilma-xil marosimlari va e'tiqodlari negizida yashab kelgan. Mehnat qo'shiqlari turli mehnat jarayonlari bilan bog'liq. Masalan, xirmon yanchishda «Xo'p-mayda» yoki «Maydagul», sigir, qo'y, echkilarni sog'ish va buzoq, qo'zi, uloqlarni emizishda «Xo'sh-xo'sh», «Turey-turey», «Churey-churey» qo'shiqlari kuylangan. Yer haydash, o'rim, yorg'ichoq tortish, charx yigirish va bo'z to'qish jarayonlarida maxsus qo'shiqlar aytilgan. Insonning yashash va hayot kechirish tarzi, turli-tuman inonchlar, urf-odatlar, mavsumiy yumushlar, marosimlar va bayramlar bilan bog'liq ravishda juda ko'p folklor namunalari yaratilgan. Masalan, onalar va buvilar tomonidan aytiladigan allalar hamda otalar va bobolar tomonidan kuylanadigan huyyalarda ezgu orzu-havaslar, farzandning kelajagi haqidagi umidbaxsh niyatlar tasvirlanadi, bola tarbiyasiga oid xalqona qarashlar bayon etiladi. Farzandning tug'ilishi, chaqaloqning beshik davri, ulg'ayishi, jismoniy va nutqiy barkamolligi, yosh va sunnat to'ylari, ulg'ayish ehtirolari bilan bog'liq aytim-olqishlar, erkalama, ovutmachiq, yalinchoq, hukmlagich, chalg'itma, chorlama, guldur-gup, sanama, aytishma, tegishmachiq, masxaralamalardan iborat butun bir bolalar folklori tizimi yaratilgan. Nikoh to'yi marosimi bilan bog'liq ravishda yor-yor, lapar, o'lan, kelin salom, kuyov salom kabi qo'shiqlar kuylangan. Bularda kelin-kuyovning ta'rif-tavsiflari, to'yning shavq-zavqi, shuningdek, ijtimoiy hayot va tengsiz nikohdan norozilik motivlari tasvirlangan. Qadrdon kishining vafoti munosabati bilan yig'lab aytiladigan qo'shiqlarda esa marhumning eng yaxshi sifatleri, shafqatsiz o'lim tufayli boshga tushgan musibat, judolik dardi g'am-alam bilan izhor etiladi. Yil qurg'oqchilik kelganda yomg'ir chaqirishga bag'ishlangan «Sust xotin», qattiq shamol bo'lganda uni to'xtatish uchun «Choymomo» marosimi va qo'shiqlari ijro etilgan. «Boychechak», «Barot keldi», «Yo Ramazon» kabilar ham turli mavsum-marosimlar bilan bog'liq. Bayramlar, jumladan, Navro'z bayrami haqida turkum folklor namunalari yaratilgan.

Xalq badiiy ijodining kattagina qismini lirik va satirik qo'shiqlar, termalar tashkil etadi. Lirik qo'shiqlarda ishq-muhabbat, oila, ijtimoiy va maishiy hayot hodisalari keng yoritilsa, satirik